

Falusi Márton

Kultúrafüggő kódok

Az eszmetörténet szerepe az irodalomelméletben

Az újhistorizmus tudományos módszertana, a magyar szellemtörténeti iskola

A magyar eszmetörténeti tradíció és az irodalom

Az eszmetörténet szerepe az irodalom és a politikai identitás vizsgálatában

Stephen Greenblatt: Towards a Poetics of Culture (1986)

Berkeley, New Historicism: *Representations* (reneszánsz, 18. század, brit romantika, az antebellum kor amerikai republikanizmusa)

reakció a szövegcentrikusságra (az irodalom szövegszerűségére): etikai deficit (New Criticism, dekonstrukció, Lacan stb.)

középpontban: az identitás (Én és a Másik); Foucault hatalomelmélete; Clifford Geertz kulturális antropológiája

történelem x diskurzus (kölcönös viszony): „társadalmi energiaáramlás”; ez a magyar eszmetörténeti tradíció lényege: az irodalom „kontraprezentikus narratívája”

Old Historicism

a megismerő szubjektum kiküszöbölése

„...amikor nekikezdünk a történelem vizsgálatának, előfeltevések egész sorát hozzuk magunkkal, mivel magunk, minden egyes egyén, voltaképpen a történelem eredménye vagyunk.” (*Droysen: Historika*)

„A historizmus hit, mely szerint bármely jelenség természetének adekvát megértése, értékének megítélése azzal válik lehetővé, ha meghatározzuk az általa elfoglalt teret, és azt a szerepet, melyet egy bizonyos fejlődési folyamatban betölt.”

(*Mandelbaum*)

„faith in the transparency of signs and interpretative procedures”

New Historicism

tisztázandó viszony a marxizmushoz és a posztstrukturalizmushoz

Fredric Jameson elidegendés-kritikája: a „kulturális szövegek” társadalmi/politikai **vagy** privát jellege – egyéni **vagy** közösségi identitás: **poétikus vagy politikus (a totalitás elvesztése rossz)**

Lyotard kapitalizmus-kritikája: a kapitalizmus éppen hogy megszüntette a társadalmi munkamegosztást **(a totalitás rossz)**

„what is the historical relation between art and society or between one institutionally demarcated discursive practice and another?”

„the aesthetic is not an alternative realm but a way of intensifying the single realm we all inhabit”

Az esztétikum nem egy önálló létszféra, hanem a kulturális rendszer elsajátításának sajátos módja: „álláspontom szerint a totalizálás és differenciálás, a jelölések uniformitása és sokfélesége, az egységes igazság és a különféle valóságselemek burjánzása – röviden Lyotard és Jameson kapitalizmusa – közötti oszcillálás a mindennapi amerikai viselkedés poétikájává alakul”.

„... so we can fruitfully grasp the »recursive character« of social life and of language”

Catherine Gallagher—Stephen Greenblatt: Practicing New Historicism (2000)

„A költészet, e magyarázat értelmében, nem a történelem feletti igazsághoz vezető út, legyen az akár pszichoanalitikus, akár dekonstruktív, akár pusztán formalista, de a maguk történelmi egyediségébe ágyazott társadalmi és pszichológiai képződmények [megértésének] záloga.”

Irodalom és filozófia viszonya problematizálódik: „... a költészetben előforduló eszmék rendszerint banálisak s gyakran hamisak, és tizenhatodik életévén túl már senki sem tartja érdemesnek, hogy pusztán mondanivalója kedvéért olvassa a költészetet” (Boast idézi a Wellek-Warren könyv)

„Az irodalom kutatója jobban teszi, ha olyan nagyarányú problémák helyett, mint a történelem filozófiája és a civilizáció végső egysége egy még megoldatlan és megfelelő módon még csak föl sem vetett problémára irányítja figyelmét: arra a kérdésre, valójában hogyan is vonulnak be az eszmék az irodalomba.” (*René Wellek—Austin Warren: Az irodalom elmélete, 1942*)

Vádak az eszmetörténeti szemléletmóddal szemben

1. Az irodalomtörténet elavult (szellemtörténeti) identitásprogramját folytatja: az irodalomtörténet „nemzeti tudomány”, egy kulturális (és politikai) közösség konstrukciójának megalkotója, eszkatologikus irányultságú, **szolgálóleány**. A korszerű irodalomtudomány „másféle” irodalomtörténetet művel. (*Jauss: Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*)
2. Az irodalmi mű autonómiájának kérdése. Érvényesek-e bizonyos **irodalmon kívüli** szempontok? Nézzük a művet, az esztétikai intenzitást önmagában.
3. Tulajdonítható-e az irodalomnak (a művészetnek, az esztétikai tapasztalatnak) **megismerésfunkció?** Kant: „nincs szép tudomány, csak szép művészet”, Hegel: „a szép az eszme érzéki látszása”. Nem; Igen, de csak másodlagos érvényű (művészetén túli valóságot tükröz).
Dilthey: **megismerő** vs. **értelmező** tudományok (*Élmény és költészet*)
Heidegger, Gadamer: hermeneutika és Bildung-eszmény; a művészet az igazság történése, a szóban maga a dolog van jelen

„a művészi »látszat« sokkal valódibb és gazdagabb, mint az, amit közönségesen valóságnak vélnek” (Fehér M. István Gadamerről)

Ha az irodalmi szöveg csupán imaginárius jelölő, az eszmetörténész valóban csupán instrumentalizálja.

Gadamer a művészi reprezentációról / Jameson az újhistorizmusról

„Vajon a művészetben nem rejlik ismeret? A művészet tapasztalatában nem rejlik-e olyan igazságigény, mely kétségtelenül különbözik a tudományétól, de ugyanolyan kétségtelen, hogy nem gyengébb annál? S az esztétikának nem éppen azt kell-e megalapoznia, hogy a művészet tapasztalata a megismerés sajátos módja, mely különbözik attól az érzéki megismeréstől, amely a tudománynak azokat a végső adatokat közvetíti, amelyekből felépíti a természet ismeretét, s kétségtelenül különbözik minden erkölcsi észismerettől és minden fogalmi ismerettől, de mégis megismerés, tehát igazságot közvetít? [...]

Hegel itt nagyszerűen mutatta ki, hogy a művészet minden tapasztalatában igazságtartalom rejlik, s ugyanakkor ezt az igazságtartalmat a történeti tudattal is összebékíti. **Az esztétika ezáltal a világnézetek történetévé válik, tehát az igazság történetévé, ahogy az a művészet tükrében megmutatkozik.** Ezzel elvileg igazolva van az általunk megfogalmazott feladat, hogy a művészet tapasztalatát is az igazság megismeréseként kell legitimálnunk.” (*Gesammelte Werke*, 1. k., 86. o.)

„Az újhistorizmus a mi értelmezésünkben visszatérés az immanenciához, és egyben a »homológia« eljárásainak olyan meghosszabbítása, amely tartózkodik a homológia elméletétől, és elveti a »struktúra« fogalmát. Ez egyben egyfajta esztétika is (más szóval írói konvenció, más szóval a *Darstellung* egy módozata), amely mellé kialakul az a formális szabály is, amely mintegy megtiltja vagy tabuvá teszi az elméleti fejtegetést, valamint az értelmező távolság kialakítását a tanulmány tárgyától [...]” (*Immanencia és nominalizmus a posztmodern elméleti diskurzusban*, 1989)

A szellemtörténet

Joó Tibor és az „individuális totalitás” (Bevezetés a szellemtörténetbe, 1935)

nemzeti vs. tudományos/esztétikai (*Alexander Bernát*, Irodalmi bajok, 1893)

„A történelem sohasem elemekből indul ki, mint a természettudományok, hanem egy eleve adott egészből, melyben egy csomó elemi lelki folyamat bizonyos természeti feltételekkel együtt fonódik össze életegységgé vagy totalitássá. Nem egyszerű összege ez elemi lelki folyamatoknak, hanem ezek szemléleti egysége, összefonódottsága egy nagyobb vagy kisebb történelmileg jelentős életegésszé.”

Thienemann Tivadar és a „szellemi fejlődés” (Irodalomtörténeti alapfogalmak, 1930)

Az irodalomkutató régi és új szereplehetőségei: nemzeti vs. Kultúratudományi

„Az irodalmi érdeklődést kitöltik a tudomány, a politika, a technika és a gazdaság szolgálatára rendelt betűk, az öncélú olvasás kötelezettsége alól fölment a színház, a film, a rádió, az irodalmi tartalmak gyors és betűmentes közvetítése.”

A magyar szellemtörténeti iskola és a közösségelvű irodalomszemlélet mint az eszmetörténeti gondolkodás alapja

„Szellem”: konkrét történelmi helyzetben megformálódott tipikus egyéni és kollektív magatartásformák értelemtartalmainak a komplexuma

Wilhelm Dilthey: **élet és szellem kapcsolata** – a személyiség és a nemzedék értelmi kultúrája

Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó (1936) – lelki típusok

Szekfű Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története (1920)

Mi a magyar? (1939, szerk. Szekfű Gyula)

a magyarság mint „tény” és „érték” (Ravasz László)

az egyik fő kérdés: az irodalom hogyan teremti meg a magyar nemzetkaraktert, európaiság és magyarság, haza és haladás korszerű szintézisét?

Az irodalmi mű és az irodalomtörténet mint a politikai identitás letéteményese

Babits Mihály: A magyar jellemről

A latin kultúra mintája a görög, Berzsenyi is Horatius hangján siratja az elveszett aranykort! **A költők magyarságképe, és a „közjogi fikcióké” (Deák Ferenc) – „a magyar irodalomban a haza problémája mindig a cselekedet problémája”**

A romantika, a nemzeti klasszicizmus és a kiegyezés **torz jellemrajza**: az ősi magyarságról nem tudunk semmit, amit tudni vélünk, megbízhatatlan, nincsenek mítoszaink – **a nyelv a legfőbb sajátosságunk**, sajátos műformánk pedig a dal, a szemlélődés és a realista láttatás

John Lukacs: Történetírás és regényírás: avagy a múlt étvágya és íze (1983)

„Ezért hangsúlyozom, hogy a történelem nem társadalomtudomány, hanem »gondolatomód«: mégpedig a demokratikus kor és a nemzeti nyelvek korának elsőrendű formája, mivel sok tudománnyal ellentétben a történelemnek nincs saját nyelvezete, szaknyelve, zsargonja: a történelmet köznyelven írjuk, tanítjuk, beszéljük, képzeljük, gondoljuk.”

Kerecsényi Dezső: Magyar irodalom

Kölcsey Ferenc és Erdélyi János mintája!

„A nemzeti irodalom tudatára azzal ébredtünk, hogy ez az irodalom még nincs.”

„Ilyen a magyar irodalom: a hagyománytalan múlt és a kortársi irodalom egyaránt bizonyítja. A magyar írói sorsnak torzulásoktól, elferdülésektől való megmentése, valamint életszerű irodalmi közösségnek a létrehozása csak akkor lehetséges, ha irodalmunk ezt a hiányt valamiképpen pótolja, fejlődésbeli útját pedig a helyes irányba igazítja.”

„A 18. század vége magyar írójának még csak az volt a feladata, hogy a magunk életén belül teremtsen európai színvonalú irodalmat, a 20. századié: – Széchenyi tételét felhasználva – hogy egy irodalommal ajándékozza meg Európát. Kölcseynek azt az aggodalmát, hogy mikép lehet a magyar irodalom valóban magyarrá, Babits így élte újra: lehet-e világirodalmi értéké?”

„A népiesség – írja **Horváth János** – oly értelemben, mint nálunk kifejlett: magyar specialitás; nem múltékony demokratság, nem merő romantika, nem színvonal-ejtés, nem pusztá naivkodó divat, hanem irodalmunk fejlődéséből és reális szükségleteiből kiserkentett nagy nemzeti gondolat.”

Az eszmetörténeti megfontolások az ízlésítéletek mögött: az irodalomtörténet-írás szerepe a politikai közösség konstitúciójában

Haza és haladás kulturális kódjainak meg hasonlása

A tudományosság logikai-fogalmi zártságából egyik tudásszféra (jog és irodalom) sem iktathatta ki azt az eszmetörténeti dichotómiát, Amit „haza és haladás” reformkori programjának meghasadásaként szokás emlegetni.

Ekként az alkotmány nagyelbeszélése az irodalomtörténet grand récit-jéhez hasonló szerepet tölt be: eposz és tudomány egyszerre. A közjogi problémák nem pusztán alkotmányjog-elméletiek, ahogyan az irodalomtudomány kérdései sem válaszolhatók meg kizárólag az irodalomelmélet terminológiájával. A magyar eszmetörténetben pedig e két funkció – **az eposzi és a tudományos** – a mai napig nem erősíti egymást; hiszen az alkotmány és az irodalomtörténet eposzi karakterének jelentésmezőjébe a nemzet, a haza és – a magyar tudományosságban – a maradiság fogalmi tartoznak, míg a tudományos karakterébe a nemzetközi dimenzió, a nyugatosság és a progresszió.

Az eszmetörténeti megfontolások az ízlésítéletek mögött: a kritika-vita

„Nem tudom, nem lesz-e állításom túl merész, ha a mai, modern irodalmi kritika fejlődésének legfőbb tulajdonságát abban látom, hogy amennyiben kezd jobban elválni a szorosán vett tudományoktól, annyiban közeledik a szépirodalomhoz, illetve a regényhez. [...] Az irodalomelmélet ma egy külön tudomány, mely azonban művészi eszközeinél fogva, s éppen annál a viszonynál fogva, melyben az irodalommal van, a tulajdonképpeni tudományok közül inkább a szépirodalomhoz kívánkozik. Talán úgy jellemezhetjük a modern irodalomtörténet-írást leginkább, ha szépirodalmi tudománynak nevezzük.”

(*Kuncz Aladár: A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta, 1908—1910 körül*)

„A kritika a maga esszéisztikus nyelvével és nem a tudásával kell rámutasson a vizsgált szöveg poetikai megoldásaira.”
(Babarczy Eszter)

A posztmetodológiai és posztretorikai állapot (*John Guillory, Professing Criticism, 2022*)

„[...] szinte lehetetlen a művészetet általános fogalmakkal tárgyalni anélkül, hogy tautológiákban beszéljünk”
(*Joseph Kosuth: Art After Philosophy, 1969*)

Az eszmetörténeti megfontolások az ízlésítéletek mögött: a politikai identitás újragondolása a posztmodern idején

„Közép-Európának, mint a kisnemzetek gyűjtőmedencéjének, saját világképe van, melynek a Történelemmel szembeni gyanakvás képezi az alapját. [...] Politikai rendszerénél fogva Közép-Európa: Kelet; kultúrtörténete folytán: Nyugat. De mert Európa éppen saját kulturális identitása tudatának elvesztését éli meg, Közép-Európából csak a politikai rezsimet veszi észre; más szóval: Közép-Európában csak Kelet-Európát látja.”

(*Kundera: Az elrabolt Nyugat, avagy Közép-Európa tragédiája*, 1983)

„a Történelem revíziója”; „A régi határok, a régi különbségek, a sajátosságok, a vallások restaurációja, visszaállítása, rehabilitációja, felújítása”

„[...]a Kelet kiolvasztása viszont hosszú távon éppen olyan káros lehet, mint a túlzottan sok szén-dioxid a légkör felső rétegeiben, mert politikai melegházhatást vált ki, az emberi kapcsolatok fölmelegedését a földgolyón, a kommunista jégmezők felolvadása révén árral fenyegeti a nyugati partokat.”

(*Baudrillard: Nekrospektív*, 1990)

Az eszmetörténeti megfontolások az ízlésítéletek mögött: a politikai identitás újragondolása a posztmodern idején (folyt.)

Vö. Barthes: a „politikai írásmódokról” és a „Történelemről”

„A nyelv az egész irodalmi alkotást nagyjából úgy zárja magába, ahogy az ég és a föld találkozása biztosít meghitt otthont az embernek. [...] A nyelv tehát az Irodalmon innen helyezkedik el. A stílus viszont mintegy az Irodalmon túl: a képek, az előadásmód, a szókincs az író testéből és múltjából születnek, s apránként művészete automatizmusává változnak.”

(Barthes: Az írás nulla foka)

Négy politikai—irodalompolitikai—poétikai botrány/vita:

Radnóti Sándor: „Halál-líra” (1984, *Kritika*)

Kálmán C. György: *Mi a bajom Nagy Lászlóval?* (1989, 2000)

Csoóri Sándor: *Nappali hold* (1991, *Hitel*)

Margócsy István: *Hová lett a bartóki modell a mai magyar költészetből?* (2006, *ÉS*)

Esterházy Péter: *Június 9dikén* (Hitel 1989/14.); *Hahn-Hahn grófnő pillantása* (1991)

„[...] politizáló írókra akkor van szükség, ha nem lehet politizálni, de ha lehet, akkor inkább politizáló politikusokra volna szükség, közírókra, újságírókra, politizáló emberekre – egy élő társadalomra, hogy tehát kifelé az írókkal a politikából, éljen az olvasó [...] az irodalom miközben itt, most *elveszti fontosságát, megőrzi az érvényességét*, hogy mindig lesz létünknek, életünknek egy része, amelyről így és csak így lehet szólni és tudomást szerezni [...]”

„Költészetből nem vezet közvetlen út az életbe és az életből sem a költészetbe, nyögtem fel, s továbbra is ott kuporodva a kajütvécé kétséges bensőségességében, szükségszerűen teremtettem meg, magam épp szűnőben, a szubjektum lebontásának föltételeit, Visegrád csipkés kontúráját csúf köd lepte be, nyugtalan, kavargó eső fonódott körénk, minden-minden húzódott ki belőlem, a nyelvem is – ami üdvösen kétértelmű szó itt Pannóniában –, száraz, elfehéredett »végtag« lóg belőlem, miközben én éppenséggel azzal, azzal az anyaggal helyettesítem magamat, mely távozik belőlem.”

Az irodalom közösségformáló ereje

„For every constitution there is an epic, for each decalogue a scripture”.

(Cover)

A politikai közösség auritásigénye – a kohéziós eszmék

„Az ember csak az elbeszélés által válhat önazonossá.”

(Ricoeur)

„Fenomenológiai értelemben tehát azt a képzetes közösséget nevezhetjük nemzetnek, amelyet *egy* bizonyos társadalom szereplői a »honi világuk«-ban érvényes, szimbólumokban tárgyasuló és tradicionálisan továbbadódó közös gondolattárgy-konstrukciók és hálózatuk hordozójaként, fenntartójaként tartanak számon. A nemzet tudományos megközelítésének eszerint nem az a feladata, hogy valamiféle objektivitás alapján »levizsgáztassa« az egyes nemzetek által konstituált szimbolikus értelemvilágokat, hanem az, hogy megértse saját szerűségüket, és ezzel segítse működésüket, illetve egymás közötti kommunikációjukat.”

(S. Varga Pál)

„Az Alkotmánybíróságnak folytatnia kell azt a munkáját, hogy értelmezéseiben megfogalmazza az alkotmány és a benne foglalt jogok elvi alapjait, és ítéleteivel koherens rendszert alkot, amely a ma még gyakran napi politikai érdekből módosított alkotmány fölött, »mint láthatatlan alkotmány«, az alkotmányosság biztos mércéjéül szolgál; s ezért várhatóan a meghozandó új alkotmánnyal vagy jövőbeli alkotmányokkal sem kerül ellentétbe.”

(Sólyom László)

Két elméleti fogódzó

Robert M. Cover és a társadalmi nomosz (*The Supreme Court, 1982 Term – Foreword: Nomos and Narrative*, 1983)

„nincsen olyan jogintézmény vagy jogi előírás, amely az azt meghatározó, jelentéssel megtöltő narratívák nélkül létezik”

„a narratíva az érték objektivációjának irodalmi műfaja”

Martha C. Nussbaum és a költői igazságszolgáltatás

„morális képzelet” – „politikai képzelet” (vö. Ricoeur, MacIntyre)

„[...] de az egyik dolog, mely az irodalmat az összetett játékoknál mélyebbé és központibbá lényegíti át, mélyebbé még az olyan játékoknál is, mint például a összetett szépségük csodálatát kiváltó sakk vagy tenisz [...] Az, hogy *rólunk* szól, a mi életünkről, választásainkról és érzelmeinkről, társadalmi létünkről és kapcsolataink teljességéről”

(*Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*, 1990)

„irodalmi képzelőerő”, „konstitutív retorika”, „elfogulatlan szemlélő”, „együttérző azonosulás”

„Whitman szerint a költő-bíró »szilárdan áll a talpán«, amivel egyszerre utal a kiegyensúlyozottságára, valamint arra, hogy a valóság talaján áll. Ezáltal a jogi és bírói gondolkodásnak abba az elméleti hagyományába illeszti be ezt az ideált, amely közvetlenül Arisztotelészre vezethető vissza, aki az igazságos ítéletnek egy olyan normatív megközelítését dolgozta ki, amely az elvont alapelvekre való kizárólagos hivatkozást volt hivatott felváltani.”

(*Költői igazságszolgáltatás*, 1995)

Köszönöm a figyelmet!

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16

17